

ROZHOVOR S NOVÝMI ČLENY REDAKCE PORTY BALKANICY

Gabriela Fatková

V roce 2021 redakci rozšířily 3 nové osoby. Všechny tři již na stránkách našeho časopisu v minulosti publikovaly a jsme tak jen rádi za nové pomocné ruce. Rozhodli jsme se nové členy představit v samostatných rozhovorech.

Mgr. Lenka Jakoubková Budilová, Ph.D. (*1980)

Sociální antropoložka, od roku 2017 působí na Ústavu etnologie FF UK. Zabývá se antropologií příbuzenství, sňatkovými vzorci a dědickými strategiemi. Přednáší o antropologii Evropy, Balkánu, příbuzenství a metodách terénního výzkumu. Terénní výzkum realizovala v romských osadách na východním Slovensku a v sociálně vyloučených lokalitách v českém pohraničí. Později realizovala výzkum také v české vesnici Vojvodovo v severozápadním Bulharsku a v přesídlených obcích na jižní Moravě. Výzkumně, publikačně i překladatelsky dlouhodobě spolupracuje se svým manželem Markem Jakoubkem. Do terénu vyrazí společně se dvěma dcerami Barborou a Šárkou.

Lenka.JakoubkovaBudilova@ff.cuni.cz
Ústav etnologie FF UK
Celetná 20, Praha 1

Mgr. Barbora Navrátilová, Ph.D. (*1985)

Barbora Navrátilová (Machová), nar. 16. února 1985, vystudovala bulharistiku a etnologii v Brně, v roce 2015 obhájila doktorát na Ústavu evropské etnologie FF MU. V letech 2006–2010 se během studií v Bulharsku věnovala etnografickému terénnímu výzkumu, později se přesunula do sousední Makedonie (Republiky Severní Makedonie), kde na základě výzkumu v letech 2011–2014 vznikla disertace a kniha *Bitovo*. Každodenní život v makedonských horách (2016). V současné době žije s manželem a dvěma dětmi ve věku 2 a 6 let v podhůří Hostýnských vrchů u Zlína, překládá a občasně přednáší v Brně etnologii Balkánu a slovanských národů.

barbora.machova@gmail.com
Ústav evropské etnologie FF MUNI
Jaselská 201/18, Brno

Mgr. Oliver Zajac, PhD. (*1992)

Vystudoval historii a filozofii na UPJŠ v Košicích a doktorát obhájil na Historickém ústavu Slovenské akademie věd. V současnosti působí jako postdoktorand na *Deutsches Historisches Institut ve Varsavě* a zároveň na Historickém ústavu SAV. Ve svém výzkumu se zabývá politickými, intelektuálními a sociálními dějinami 19. století. Absolvoval studijní a výzkumné pobyty na univerzitách a vědeckých institucích ve Francii, Německu, Rakousku, Polsku a Slovinsku. V roce 2020 spolueditoval čtenářsky úspěšnou publikaci *Epidémie v dějinách: Ludstvo v boji s neviditelnými nepřítelmi*.

zajac.oliver@gmail.com
Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie
Al. Ujazdowskie 39, Warszawa

LENKA J. BUDILOVÁ

Jaké místo zaujímá Balkán v Tvé pestré pedagogické a badatelské činnosti?

Lenka: Balkánu se věnuji jak výzkumně, tak pedagogicky. V roce 2019 mi vyšla kniha „Od krevní msty k postsocialismu“ (Brno, CDK), v níž jsem zpracovala přehled o tom, jakým způsobem se Balkánu věnovala anglosaská sociokulturní antropologie. Tam se věnuji nejen chronologickému přehledu různých výzkumů a publikací, ale také některým tématům, která mě zajímají dlouhodobě, jako je například struktura rodinných domácností nebo fiktivní příbuzenství. O Balkánu přednáším studentům bakalářského i magisterského stupně na Ústavu etnologie FF UK. Tento region využívám jako příklad pro představení řady antropologických přístupů, konceptů a teorií. Zabýváme se tak například příbuzenstvím v diskuzi o záduze, studujeme koncept krevní msty a kmenové zřízení, debatujeme o postsocialismu na Balkáně. V srpnu 2021 budeme se studenty Ústavu etnologie dělat terénní výzkum v českých vesnicích v srbském Banátu. Letos tam slaví 100 let od založení České besedy a naším úkolem bude zpracovat řadu témat souvisejících s českým osídlením srbského Banátu. Studenti tak budou mít příležitost dostat se do terénu, vyzkoušet si výzkum a možná se i publikačně podílet na výsledcích. Navíc po dlouhém covidovém období cítím ze všech stran velký „hlad“ po normálním sociálním kontaktu, o terénním výzkumu nemluvě.

Který ze zkoumaných fenoménů specifických pro balkánské prostředí, ať již z vlastní terénní praxe nebo napříč sociokulturně antropologickými výzkumy, Tě nejvíc fascinuje?

Lenka: Mě v současnosti nejvíc baví různé druhy „fiktivního příbuzenství“, jako je duchovní příbuzenství (kumstvo) nebo mléčné příbuzenství, což jsou fenomény, které byly na Balkáně celkem podrobně popsány. Škoda, že rozvoj dětské kojenecké výživy ve druhé polovině 20. století v podstatě přinesl konec mléčného příbuzenství, což bylo pojetí spřízněnosti založené na „soukojenectví“. Dnes už se tedy s představou o spřízněnosti založenou na tom, že dvě různé (geneticky nepříbuzné) děti kojila stejná žena, prakticky nesetkáme. Nejvíce mě na tom zajímá komparativní rozměr – existuje něco, čím se tyto instituce liší/lišily na Balkáně od podobných institucí jinde v Evropě, v Asii či např. v Jižní Americe? Objevují je nejen prostřednictvím západních antropologů, jako byli E. Hammel nebo J. Pitt-Rivers, ale také prostřednictvím domácích etnografů: například srbský etnolog Milenko Filipović napsal řadu skvělých textů o mléčném příbuzenství či kmotrovství na Balkáně. Na Balkáně je navíc v textech starších autorů, jako je například právě M. Filipović nebo E. Durhamová, popsáno také tzv. „pokrevní příbuzenství“ (pobratimstvo), což považuji za velice archaickou instituci, která byla výrazem snahy překonat „pokrevní“ definici příbuzenství danou narozením příbuzenstvím „umělým“, vytvořeným na základě sdílené zkušenosti či politické aliance.

Jak může podle Tvého názoru výzkum kulturních „balkanismů“ obohatit současnou českou etnologii a antropologii?

Lenka: Balkán byl tradičně považován za „etnografické muzeum Evropy“ a tenhle přístup u řady dnešních badatelů přetrvává. Stále sdílíme představu, že Balkán je nějakým způsobem „divočejší“, „exotičtější“ a zároveň i „autentičtější“ než třeba střední Evropa. Tyhle stereotypní představy je třeba u studentů nabourávat. Pro českou etnologii či antropologii je podle mě nejpřínosnější právě to, že dokážeme sledovat, jakými způsoby pracují badatelé v jihovýchodní Evropě, rozumíme jihoslovanským jazykům a máme zkušenost z balkánského terénu a zároveň čerpáme teoretickou inspiraci z anglosaského světa. Často vidím, že tyhle dva světy si úplně nerozumí, pracují každý trochu jiným způsobem a platí to

i pro akademické prostředí. Já v tom nacházím velký potenciál pro české badatele, kteří se z toho mohou hodně naučit: když se budeme snažit a dokážeme stejně kriticky přistupovat k předpokladům, které jsou automaticky přijímány na Západě, a stejně tak k předpokladům, z nich (nevědomky) vycházejí naši východní kolegové, může z toho vzejít plodná kritická reflexe našich vlastních neuvědomovaných stereotypů.

Má etnografický terénní výzkum na Balkáně oproti středoevropskému prostředí nějaká specifika?

Lenka: Balkán na nás asi pořád působí určitým způsobem "exoticky". Specifikum bych tedy viděla spíš v našem přístupu k balkánským zemím, který se často nedokáže oprostít od různých stereotypů, než v daných společnostech jako takových. Stejně jako jinde totiž i na Balkáně platí, že lidé jsou v podstatě velmi otevření, přátelští a pohostinní a rádi se s terénními badateli podělí nejen o své postoje, názory a zkušenosti, ale také o jídlo či střechu nad hlavou. Na Balkáně, zejména například v Bulharsku, pak čeští výzkumníci mohou také těžit z toho, že Češi jsou zde dlouhodobě oblíbení a stále považováni za nositele určité „civilizační mise“. To se vám jinde na světě asi nestane.

Kam v současnosti směřují Tvé myšlenky spojené s Balkánem – a to myslím nejen v geografickém, ale i kulturním a společenském smyslu.

Lenka: Sleduji, jak se Balkán vypořádá s koronavirovou krizí, a dlouhodobě mě taky zajímají demografické trendy na Balkáně. Zajímá mě, jak dopadne integrace Evropské unie vzhledem k „západnímu Balkánu“. Jinak musím říci, že v souvislosti s celkovým společenským a ekonomickým vývojem je mi při cestách po Bulharsku často spíš smutno. Začala jsem tam jezdit kolem roku 2000 a země na tom nebyla ekonomicky dobře. Dokonce takovým způsobem, že se to promítalo prakticky do každého setkání a rozhovoru s kýmkoli na venkově. Nějak jsem předpokládala, že tahle situace bude mít tendenci se zlepšovat (možná ten předpoklad souvisel s mým tehdejšímladým věkem). Dneska, když jedu do Bulharska, tak nejen, že řada lidí, s nimiž jsme tehdy mluvili, již nežije, ale situace země se (alespoň soudě podle vnějšího pozorovatele) nezlepšila. Lidé nemají perspektivu, celé vesnice dožívají, mladí odcházejí do ciziny nebo alespoň do velkých měst.

Jezdíš do balkánských zemí jen pracovní nebo i na dovolenou?

Lenka: Ano. Naše cesty po Balkáně pro nás jako rodinu vždycky byly vlastně kombinací obojího. Je to proto, že být antropologem není klasické zaměstnání, do kterého ráno odejdete a odpoledne se vrátíte, a začíná vám volný čas. Je to spíš způsob života (a světonázor). Nikdy vlastně nejedeme pouze na dovolenou, vždycky u toho pozorujeme a analyzujeme cizí kultury. Zároveň terénní výzkum často spočívá třeba v tom, že klábosíme s lidmi a pijeme rakiji, což může řadě lidí zvenčí připadat jako hezký způsob trávení volného času. A my si to samozřejmě také lidsky a společensky užíváme, byť to považujeme za způsob získávání důležitých informací. Nicméně teď mám právě před sebou svoji první čistě „dovolenkovou“ cestu do Bulharska, na Zlaté písky. Trochu mě znepokojuje představa jiného Bulharska, než jsem znala doteď, Bulharska na černomořském pobřeží, světa vytvořeného pro turisty. Snad mě nezklame.

BARBORA NAVRÁTILOVÁ

Jak bys popsala svůj vztah k Balkánu a tamním lidem?

Barbora: Balkán už zůstane v mém srdci navždy, i když tam teď nejezdím tak často, jak bych si představovala. Začalo to studiem bulharského jazyka a literatury, potom (nejen) tradiční lidové kultury na institucích a postupně přímo v terénu. Od začátku jsem se soustředila na duchovní kulturu. Uchvátilo mě venkovské prostředí a zjištění, kolik fenoménů, které jsem znala z národopisných knih, bylo na bulharském a makedonském venkově živoucích a hmatatelných, například víra v posmrtný život, Boží trest či mystické propojení člověka, Boha a přírody. I hmotný svět je pro městského člověka ze střední Evropy fascinující. V poloopuštěných vesnicích jsem se starými ženami vyráběla sýr, zkoušela příst vlnu, tkát koberce, poslouchala nádherné folklorní písně, dědové mi ukazovali, jak pletou veliké koše na tabák z bukových lubů, s mladými jsme popíjeli kafe z džezvy, pracovali na poli nebo v seně a poslouchali diskotéku z mobilu. Zaujal mě rozdíl v životním stylu venkova a města, který je mnohem výraznější než u nás, a velká míra centralizace obyvatelstva a „moderního“ života do velkých měst – Sofie, Varna, Plovdiv, v Makedonii Skopje. S místními jsem začala prožívat jejich problémy – ve městech se studenty a mladými aktivisty, kteří bojovali s vsudypřítomnou korupcí či živelnou výstavbou v přírodních rezervacích, s vesničany naopak touhy po „vyspělejší“ městském životě s dobře placeným zaměstnáním. Ze začátku jsem se nechávala unášet romantickými představami o balkánském prostředí jako svým způsobem zakonzervovaném „etnografickém muzeu“, později jsem se už snažila toto stereotypní chápání reflektovat. Soustředila jsem se na zajímavé prvky žité kultury, například krvavou oběť kurban, která představuje univerzální praktiku živou napříč etnickými a sociálními skupinami a je známá nejen v Bulharsku, ale i v jiných balkánských zemích. Během svých cest jsem měla možnost poznat nejen pravoslavné bulharské a makedonské vesnice, ale nahlédla jsem i do každodenního života makedonských a bulharských muslimů a bulharských Turků. S řadou svých informátorů, nebo spíš průvodců v terénu, udržuji kontakt i dodnes prostřednictvím sociálních sítí. Mnoho mladých lidí, které jsem poznala v terénu, se z Bulharska a Makedonie odstěhovalo, žijí teď v balkánských komunitách všude po světě. Například hrdinka mého filmu Ivonče, v roce 2012 patnáctiletá dívka, se usadila s makedonským manželem v Bavorsku. Moc ráda bych znovu navštívila poloopuštěné rozpadající se vesnice v jihovýchodním Bulharsku, křesťanské i muslimské, kde jsme realizovali s bulharskými studenty „záchranné“ etnografické výzkumy v roce 2008. Před měsícem mi jedna kolegyně psala, že tam jela navštívit babičky, co nám tehdy ukazovaly nádherné barevné koberce a ponožky své výroby. Prý si pamatují i studenty z Česka a moc je pozdravují.

Ptám se tě jako badatelky se skutečně dlouhým terénním pobytem a až renesanční mnohostranností. Jak bys definovala své zaměření, své silné stránky a oblasti, ve kterých by ses chtěla do budoucna realizovat?

Barbora: Etnografický terénní výzkum, zejména ten stacionární, kdy dlouhodobě pobýváte v jedné lokalitě a navazujete vztahy s místními, vyžaduje značnou míru empatie a přizpůsobivost. Výzkumník si však stále musí zachovat svoji roli pozorovatele a nenechat se novým životním stylem zcela pohltit, což je někdy výzva. Myslím, že mojí silnou stránkou je v bulharském a makedonském prostředí hlavně jazyková vybavenost – díky hudebnímu sluchu se dokážu rychle přizpůsobit místnímu nářečí, a tím pádem komunikovat s obyvateli bez jazykových bariér. V současnosti zažívám trochu nucenou výzkumnou pauzu, protože mám dvě malé děti a pracuji především mimo akademickou sféru – jako překladatelka a tlumočnice z/do bulharštiny. Nemůžu se dočkat, až zase začnu jezdit do terénu i s dětmi, protože to se budou překonávat i mimojazykové bariéry ještě rychleji.

Na jakém tématu se chystáš v budoucnu pracovat?

Barbora: Momentálně mám rozpracovaných několik témat, ke kterým bych se v budoucnosti ráda vrátila. Jedním z mých oblíbených témat, kterým se věnuji dlouhodobě, je lidová víra a magie, dále je to balkánská strava nebo využití bylin v lidovém léčitelství a magii. S dětmi mě víc začala zajímat problematika pohádek, ale to je spíš zájem než vědecký záměr. Plánuji časem zpracovat i materiály nasbírané během práce s Bulhary u nás, kdy jsem tlumočila v továrnách, a měla tak možnost proniknout do světa pracovních agentur a dělnických ubytoven.

Máš nějaké oblíbené místo nebo krajinu, kvůli které se třeba na Balkán opakovaně vracíš?

Barbora: Často si vzpomenu na mystickou atmosféru pravoslavných klášterů, které jsou rozesety po celém Balkáně, a na prastará posvátná místa s kruhovým rozhledem – thrácké skalní svatyně v bulharských Rodopech. To jsou místa s neuvěřitelně silným duchovním nábojem. Miluji pohoří Galičica v jižní Makedonii, ze kterého je výhled na Ochridské a Prespanské jezero, a Bačkovský klášter u Plovdivu v Bulharsku, ve kterém jsem intenzivně prožívala jedna z prvních setkání s pravoslavnou kulturou a zároveň živoucími magickými praktikami v podobě kurbanu. Mám v plánu procestovat pohoří Strandža na jižním pobřeží bulharského Černého moře, ideálně na kole. Strandža je plná malebných vesniček se zachovalou dřevěnou architekturou a staletými dubovými lesy.

Jaká praktika osvojená na Balkánu se stala součástí tvého každodenního života v ČR?

Barbora: Hodně jsem si oblíbila balkánskou kuchyni, například pečené papriky a koření – saturejku, čubricu, zbožňuji slaný závin zvaný v Bulharsku banica, jinde na Balkáně spíš burek. Máme štěstí, že v Praze a v Brně fungují obchody s balkánskými potravinami, kde se dá koupit jak bílý sýr z Balkánu, tak i speciální listové těsto. Když jsem začala sama zahradničit, inspirovala jsem se polykulturou „tři sestry“ – dýně, kukuřice a fazole. Tyto tři plodiny pěstovali společně indiáni, ale já jsem si znalost pěstování osvojila v makedonských horách, kde v posledních několika desetiletích tvoří základ jídelníčku. Bylo by zajímavé zjistit, jak se tato polykultura v Makedonii rozšířila. Dnes je oblíbená u všech vyznačů permakultury. Velice inspirativní je pro mě pohostinnost Balkánců. Zní to trochu jako klišé, ale na srdečnost a přijetí, se kterým jsem se v mnoha domácnostech setkala, se nedá zapomenout. Díky tomu, že jsem žila několik let v Bulharsku a v Makedonii, mi teď nepříjde divné pozvat někoho z ulice, s kým se dám do řeči, jen tak na kafe. A největší pohostinnost jsem zažila během stopování v Makedonii a v evropském Turecku, kdy nás řidiči nejen často dovezli přesně tam, kam jsme chtěli, ale nakoupili nám jídlo na dva dny a pozvali k sobě domů na večeři.

OLIVER ZAJAC

Pretože jsi historikom s poměrně širokým tematickým záběrem, zeptám se hned na počátku: jak bys popsal svůj vztah k Balkánu?

Oliver: V prvotine išlo v podstate o náhodný vzťah. Musím sa priznať, že som sa až do magisterského štúdia nijako zvlášť o dejiny Balkánu, či vôbec Balkán ako taký, nezaujímal, ale pri hľadaní bádateľských možností v témach, ktoré ma zaujímali, sa práve priestor juhovýchodnej Európy ukázal ako potenciálne zaujímavý. Mój osobný vzťah k Balkánu potom výrazne zmenil študijný pobyt v Lublane, ktorú som si zamiloval a dodnes na tento čas s radosťou spomínam. Dokonca vo svojom okolí propagujem Slovinsko ako ideálnu dovolenkovú destináciu. (smiech)

Jak bys definoval své badatelské zaměření, své silné stránky a oblasti, ve kterých by ses chtěl do budoucna realizovat?

Oliver: Ako si aj spomenula v predchádzajúcej otázke, diapazón tém, ktorým sa venujem je pomerne široký, ale všetky spája časové ohraničenie, t.j. obdobie rokov 1789–1848. Snáď jediný prípad, keď sa zaoberám aj čímsi iným, než obdobiím ktoré Eric Hobsbawn nazval Vekom revolúcie, sú otázky o metodike a povahe historického výskumu a poznania. Táto problematika má fascinuje a určite by som jej chcel v budúcnosti venovať nielen ako pasívny čitateľ. Z tejto fascinácie pramení aj záujem o interdisciplinárny výskumu. Nesmierne ma baví prepájať teoretické poznatky sociálnych a humanitných vied s empirickým materiálom historických prameňov, keďže takýto prístup otvára historikovi úplne novú dimenziu skúmania dejín.

Na jakém tématu se chystáš v budoucnu pracovat?

Oliver: Asi ako každý z kolegov a kolegýň, aj ja mám množstvo plánov a nápadov, ktoré by som chcel jedného dňa realizovať, čas ukáže, čo sa mi aj podarí dotiahnuť do finále. Z balkánskych dejín by som sa veľmi rád opäť vrátil k Ilýrskym provinciám a celkovo francúzskej prítomnosti v tomto regióne, ale skôr ide o plán do vzdialenejšej budúcnosti. Aktuálne sa venujem primárne fenoménu Veľkej poľskej emigrácie a jej pôsobeniu v juhovýchodnej Európe, najmä v Srbsku a Chorvátsku, takže aj keď sa to na prvý pohľad nemusí zdať, tak s Balkánom ostávam bádateľsky prepojený.

Máš nějaké oblíbené období, kterým tě vyloženě těší se zabírat?

Oliver: Túto otázku som už zrejme zodpovedal, ide teda o prvú polovicu 19. storočia. Zvyknem dokonca humorne vraviť, že revolučným rokom 1848 sa pre mňa končia dejiny. Ak sa na tú otázku pozriem z opačnej strany, tak musím uznať, že dosiaľ som mal aj šťastie a nebol som nútený realizovať výskum, ktorý by ma vyslovene nebavil. S malou dušičkou dodávam, že snáď mi táto pozitívna bilancia vydrží čo najdlhšie.

Před jakými výzvami aktuálně historie jako obor stojí? Je podle tebe důležité ji pěstovat a podporovat i přes obecně se vyostřující vztah ke vzdělanostním elitám, vědě a výzkumu?

Oliver: Výziev je bezpochyby viac, než by bolo žiadúce, najmä teda keďže nejde o vedecké výzvy, ktoré motivujú k objavovaniu dosiaľ nespoznaneho, ale často o otázky holého prežitia nezávislej a serióznej vedy. Aktuálna je tak otázka nedostatočného financovania, nezávislosti výskumu od politickej objednávky, ale netreba zatvárať oči ani pred vnútornými problémami, napokon plagiátorských káz bolo nielen medzi politikmi v posledných rokoch až príliš veľa. Prirodzene som presvedčený o dôležitosti historiografie ako vedy, napokon práve toto je asi výzva, ktorá sa mňa najviac bytostne dotýka, teda otázky môjho bližšieho i širšieho okolia, načo má vôbec zmysel dejiny skúmať. Samotná skutočnosť, že je nutné obhajovať akékoľvek vedecké poznanie, ma však mnohokrát rozosmúti, a to aj v prípade, že človek dokáže porozumieť príčinám takéhoto postoja spoločnosti. V prípade histórie ide, podľa môjho názoru, najmä o mix intelektuálneho dedičstva režimu spred roka 1989 a súčasného konzumno-pragmatického nastavenia spoločnosti, pričom ani do jedného z týchto naratívov dejiny, ale aj humanitný a spoločenskovedný výskum ako taký, nijako nesedí.

